

ლია ქაროსანიძე

თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი
L.karosanidze@gmail.com

საკვანძო სიტყვები: სიტყვარი, ქართული ტერმინოლოგია,
ნიკოლაძეები, პურიზმი, ნეოლოგიზმი.

სიტყვარი

– ქართული ტექნიკური ტერმინოლოგიის პირველი
ლექსიკონი – 100 წლისაა

„ქართული ტექნიკური სიტყვა ითქვა,
ქართულ ტექნიკურ ტერმინოლოგიას
დასაბამი მიეცა“
ვუკოლ ბერიძე

„სახელმწიფოებრივი და სამედიცინო“

საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვება და პირველი ქარ-
თული რესპუბლიკის დაარსება თითოეული ქართველი მამულიშვი-
ლისთვის უდიდეს სიხარულთან ერთად უმძიმესი პასუხისმგებლო-

ბაც იყო. ურთულესი სოციალური, კულტურული თუ ეკონომიკური საკითხები დადგა ქართველი საზოგადოების წინაშე; „რაც ჩვეულებრივ რამდენიმე თაობის და საუკუნის ნაშრომს წარმოადგენდა, იმის განხორციელება ცხოვრებამ ერთბაშად მოგვთხოვა, – წერს 1918 წელს რუსუდან ნიკოლაძე, – „ჩვენი ერი რაც შეიძლება მოკლე ხანში მოწინავე ქვეყნების დონემდის უნდა აგვემაღლებინა და მთელი ჩვენი ცხოვრება ევროპიულ პირობებში ჩაგვეყენებინა“ (ნიკოლაძე 1918). თავისუფლების შესანარჩუნებლად გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა გონივრულ და დაუღალავ შრომას. საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებისთანავე ერთ-ერთ უმთავრეს საზრუნავად ქართული ენა გამოცხადდა „უეცრად, მოულოდნელათ და მოუშზადებლათ ყოვლად საშინაო პოლიტიკურ პირობებში გავჩნდით. ამის შესანარჩუნებლად უზომო და დაუსვენარი შრომაა საჭირო. ამ საპასუხისმგებლო ჯაფაში პირველი ადგილი ქართული სამეცნიერო ენის შემუშავებას უჭირავს“ (ნიკოლაძე 1918, №234), საქართველოს ისტორიისა და იმდროინდელი ევროპის მაგალითითაც დასტურდებოდა ერთი ჭეშმარიტება: ძლიერ სახელმწიფოს ძლიერი, განვითარებული სამეცნიერო ენა აქვს. „სამეცნიერო ტერმინოლოგია ჩვენს საუკუნეში იმ დერძს წარმოადგენს, რომელზედაც მთელი თანამედროვე კულტურული ცხოვრება ტრიალებს უმაღლესი პარლამენტარიზმიდან ქვანახშირის თიხამდე, უზენაესი მათემატიკა-ფილოსოფიიდან წვრილფეხას მოშენებამდე“ (სიტყვარი 1920: 2).

ეროვნული ტერმინოლოგია არ გულისხმობდა უცხო სიტყვების მარტივ ტრანსკრიფციას ან „ჩვენებური თავ-ბოლოს წაბმით“ გაფორმებული ინდოევროპული ძირების ენაში შემოტანას, ერთი სიტყვით, „უცხო სიტყვების თოვლ-ჭყაპს“. საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში საოცარი შემართებითა და თავისუფლებამოპოვებული ხალხის სილალით თამამად მსჯელობენ ქართული ძირების გამოყენებაზე ტერმინოლოგიაში: „თუ ხალხს თავის სახის და დამოუკიდებლობის დაკარგვა არ სურს, მას საკუთარი და თანამედროვე კულტურის დონეზე მდგარი ენა უნდა ჰქონდეს“ (სიტყვარი 1920: 22). საჭირო იყო ეროვნული და არა „საერთაშორისო“ ტერმინოლოგია.

საქართველო საკმაოდ ჩამორჩა კაცობრიობის განვითარებას. „მეცნიერებამაც და ჯარ-იარაღის ტექნიკამაც მეტად დიდი ნაბიჯები წარსდგა წინ სწორედ მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნეში, ე.ი. იმ ხანაში, როდესაც ჩვენი თავი ჩვენ არ გვეყუდნოდა“ (სამხედრო 1920: 1). შეფერხდა ქართული სამეცნიერო ენის განვითარებაც: „მეოცე საუკუნის

პირველი მეხუთედი ილევა, მოწინავე ქვეყნების მეცნიერება და კულტურა თითქმის გაჭაღარავებულია და თვალუწვდენელ სიმაღლეზე სდგას; ჩვენი განათლება-კი მხოლოდ ეხლა იზადება, მას ჯერ ენა არც-კი ამოუდგამს და ამნაირად ჩვენი მეცნიერული ენა თითქმის tabula rasa-ს წარმოადგენს“ (კაკაბაძე 1918).

1918 წელი, „საქართველო“, №221, განცხადება:

1918 წელს გზათა მინისტრმა სახაზინო უფროსს შემდეგი ტელეგრაფი გაუგზავნა: „მიუხედავად იმისა, რომ რამდენიმეჯერ მოვადინე განკარგულება, რათა მთელ საქართველოს რკინის გზის სადგურებზე რუსული ასოებით წარწერანი მოსპობილიყო და ქართულად შეცვლილიყო, განკარგულებანი სისრულეში მოყვანილი მაინც არ არის, მოვითხოვ, რომ სამი დღის განმავლობაში საქართველოს გზათა სადგურებზე რუსულად წარწერები ქართულად შეიცვალოს“.

სამწლიანმა დამოუკიდებლობამ საოცარი ეროვნული ძალა აამუშავა. ჩქარობენ, იბრძვიან დაკარგული დროის ასანახაურებლად. ეს ეტყობა იმდროინდელ გაზეთებსაც.

1918 წლიდანვე იწყება დარგობრივ ტერმინოლოგიაზე მუშაობა, რასაც საქართველოს ტექნიკური საზოგადოება უდგება სათავეში. „ტექნიკური საზოგადოება აკადემიური და სამეცნიერო დაწესებულება; მისი უმთავრესი მიზანია საქართველოს გამოკვლევა და შესწავლა, მისი ტექნიკური დაწინაურების და მრეწველობის შექმნის და აყვავების საქმეში თავისი წვლილის შეტანა, როგორც ასეთი დაწესებულება, ის სდგას პარტიის და პოლიტიკის გარეშე“ (კაკაბაძე 1918). საზოგადოების წევრთა შეკრების დრო და განსახილველი საკითხები გაზეთებში ქვეყნდება.

„საქართველო“, 1918 წ. ქრისტეშობისთვის 11, №237:

ქართულ ტექნიკურ საზოგადოების კრება შესდგება დღეს, 11 ქრისტეშობისთვის, საღამოს 7 საათზე, ფრეილინის ქუჩა, №11.

განსახილველია: გამგეობის მოხსენება წლიური სამოქმედო პროგრამის შესახებ.

1918 წელსვე საქართველოს ტექნიკურმა საზოგადოებამ ვასილ კაკაბაძის თხოვნით გამოყო სატერმინო სექცია, რომლის შემადგენლობა პირველ ხანებში საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო, „მაგრამ გამოირკვა რა ტერმინოლოგიის შემუშავების სირთულე და სიმწელე, როგორც გარეშე პირებმა, ისე საზოგადოების ბევრმა წევრთაგანმა მუშაობას თავი დაანება“; დარჩა მხოლოდ საზოგადოების რამდენიმე წევრი: *გიორგი გედევანიშვილი*, სამხედრო ინჟინერი, არტილერიისტი, იმ დროისათვის ტექნიკური საზოგადოების თავმჯდომარე და სატერმინო სექციის თავმჯდომარის მოადგილე, *ვასილ კაკაბაძე* – ინჟინერ-ტექნოლოგი, ქიმიკოსი, სატერმინო სექციის თავმჯდომარე და ტექნიკური საზოგადოების მდივანი; ინჟინერ-მშენებელი *ირაკლი მჭედლიშვილი* და იმ დროისათვის თბილისში გახსნილი რუსული პოლიტექნიკური ინსტიტუტის სტუდენტი, სატერმინო სექციის მდივანი *დავით ბერეკაშვილი* (კაკაბაძე 1935: 448).

ქართულ ტერმინოლოგიაზე ამავე დროს მუშაობს სხვა ჯგუფიც: პეტროგრაფში კურსდამთავრებულები: ქიმიკოსი, იმჟამად ჯიხაიშის გიმნაზიისა და ოთხწლედის მასწავლებელი – *რუსუდან ნიკოლაძე*, ინჟინერ-ტექნოლოგი, მათემატიკოსი – *გიორგი ნიკოლაძე*, ინჟინერი *ივანე ბერიძე* და ქიმიკოს-ორგანიკოსი, ლაიფციგიდან ახლად დაბრუნებული *მიხეილ შალამბერიძე*.

1918 წელს გაზეთ „შრომის“ რამდენიმე ნომერში ვასილ კაკაბაძე აქვეყნებს სექციის მიერ შერჩეულ ქართულ შესატყვისებს (კაკაბაძე 1918), იმავე წელსვეა გამოქვეყნებული რუსუდან ნიკოლაძე-პოლიევკტოვისას წერილები ქიმიის ქართული ტერმინების შესახებ (ნიკოლაძე 1918).

1919 წლის თებერვლის პირველ რიცხვებში ეს ორი დამოუკიდებელი ჯგუფი ერთიანდება, რამაც წარმოაჩინა მათი ჩამოყალიბებული, გააზრებული და შედეგის მომტანი სახელმწიფოებრივი ხედვა. მათ ნათლად დაგვანახვეს არსებითი განსხვავება „მწყობრივ“, ანუ სახელმწიფოებრივად მართულ ტერმინოლოგიასა და კერძო მუშაობას შორის. ამ უკანასკნელს კი ყველა დროში მოაქვს ის, რაც იმ ეპოქისთვისაც არ იყო უცხო, კერძოდ:

1. სხვადასხვა პირი ტერმინებს სხვადასხვა მნიშვნელობით ხმარობს;
2. მეორე მხრივ, ერთსა და იმავე ცნებას ხშირად რამდენიმე სხვადასხვა სახელი აქვს მითვისებული ავტორების შეუთანხმებლობის გამო;

3. მიმდინარეობს კერძო, შეუთანხმებელი მუშაობა.

„ჩვენს ეხლანდელ ენაში იმდენი კერძო ტერმინოლოგიაა ჩართული, რამდენიც ახალი ქართული წიგნია გამოსული ამ უკანასკნელ დროში და ადამიანმა აღარ იცის, რომელი ამოირჩიოს სახმარებლად“ (სიტყვარი 1920: 21). ამით კი ყველაზე მეტად სკოლა ზიანდება, „ყოველ კლასს თავ-თავისი სახელმძღვანელოები აქვს დანიშნული და ამიტომ ყველა ცნებებს ყოველ წელიწადს სახელები ეცვლება. ბუნების მეტყველების და მათემატიკის სწავლება სახალხო სკოლებში ტერმინების მრავალსახეობის მორევში სცურავს“ (სიტყვარი 1920: 21).

ცხადია, შეთანხმებული მუშაობის გარეშე ვერ მოაგვარებდნენ ტერმინოლოგიურ სიჭრელეს: „არევ-დარევა დასაგმობია ყოველდღიურ ცხოვრებაში, მით უფრო დასაგმობი და შეუწყნარებელია ის მეცნიერულ და სპეციალურ საკითხებში, სადაც აზრების და ცნებების გადმოცემაში გარკვეულობას, სიმარტივეს, სიცხადეს და სიმტკიცეს უაღრესი მნიშვნელობა აქვს“ (სიტყვარი 1920: 29).

ვასილ კაკაბაძე ნიკოლაძეების ჯგუფთან გაერთიანებას სატერმინო სექციის მეორე ხანას უწოდებს. „სწორედ ამის შემდეგ მუშაობის საქმე სულ სხვა ნიადაგზე დადგა როგორც თავისი მიზნებით, ისე თვით ტერმინოლოგიის ასაგებ პრინციპებით“ (კაკაბაძე 1935: 448). დაიწყო თავგანწირული, თავდაუზოგავი შრომა. მუშაობდნენ დღისითა და ღამით, თბილისში, ევ. ნიკოლაძის ბინაში, პოლიტექნიკურ სასწავლებელში ან დიდ ჯიხაიშში, ნიკოლაძეების სახლში. მუშაობა სწორად დაგეგმილი და თანმიმდევრული იყო. უპირველესად, შეუდგნენ არსებული ტერმინოლოგიის შესწავლას, „მასალების გარჩევას, დაწყობასა და გამოსადეგი სიტყვების თავ-თავის ადგილას ჩაყენებას“ (სიტყვარი 1920:22). ერთი სიტყვით, თავს უყრიდნენ ქართულ ენაში უკვე არსებულ სიტყვებსა და ტერმინებს.

1919 წლის აგვისტოს პირველ ნახევარში საქართველოს ტექნიკური საზოგადოების სატერმინო სექციამ მუშაობა დაასრულა და 1920 წელს გამოსცა ტექნიკურ ტერმინთა პირველი ქართული ლექსიკონი, ანუ სიტყვარი („სიტყვების კრებული“), რუსულ-ქართული, ლექსიკონს დამატების სახით ერთვის გიორგი ნიკოლაძის მიერ შედგენილი ათგვერდიანი სატანვარჯიშო ტერმინები შემდეგი სათაურით: „სამუშაოდნო ტანვარჯიშის ტერმინოლოგია“ – წინასიტყვაობით.

სიტყვარის მეორე, შევსებული გამოცემა (რუსულ-ქართული, ქართულ-რუსული) დაიბეჭდა 1921 წელს. ეს არ იყო რომელიმე ენიდან თარგმნილი პრიმიტიული, არამეცნიერული ტერმინოლოგიური

ლექსიკონი. სიტყვარს საფუძვლად ედო:

„ყოველი დარგის ახლანდელი მეცნიერული შინაარსი;

ყველა მოწინავე ქვეყნის ტერმინოლოგია,

თანამედროვე პედაგოგიის მოთხოვნილებანი და სამერმისო გეგმები;

ახლანდელი მეცნიერული და პედაგოგიური კრიტიკა, რომელიც ყველა დარგში ცალ-ცალკე გვიჩვენებს, თუ რა არის მოძველებული და შესაცვლელი თანამედროვე ტერმინოლოგიებში;

მომავალი საყოველთაო განათლების საჭიროებანი და ჩვენი ენის ხასიათი, კანონები და თავისებურებანი და ჩვენი ფილოლოგიის ნაკვლევი.

ყველა ჩვენი ლექსიკონი (საბა-სულხან ორბელიანის, რაფიელ ერისთავის, ჩუბინაშვილის და სხვ.),

ჩვენი ძველი მეცნიერული ენის ნიმუშები (იოანე პეტრიწის და სხვ.);

ყველაფერი, რაც აქამდის ქართულად გამოქვეყნებული იყო ჩვენს დარგებში: ტერმინოლოგიური ლექსიკონები, სახელმძღვანელოები, ჟურნალ-გაზეთებში მოთავსებული სტატიები, საკითხავი წიგნები და სხვ.,

ხალხური კილოკავები; ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა მხარეში ნახმარი ხალხური სიტყვები; ჩვენი ძველი მწერლობა და სასულიერო წიგნები“ (სიტყვარი 1920: 23).

სატერმინოლოგიო სექციის წევრებს კარგად ჰქონდათ გააზრებული ტერმინოლოგიური მუშაობის სახელმწიფო მნიშვნელობა:

„ტერმინოლოგია ყოველ წელიწადს ვერ გამოიცვლება; ეს საშვილიშვილო საქმე თავიდანვე რაც შეიძლება მრავალმხრივ მოფიქრებულად და მტკიცე საფუძვლიანად უნდა იყოს შემუშავებული“ (სიტყვარი 1920:23).

„ტერმინების ცენტრი“

ვფიქრობთ, ერთ-ერთი უმთავრესი საკითხი, რომელიც ქართული დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის დროს ქართველმა მეცნიერებმა დასვეს, *ტერმინოლოგიური ცენტრის* იდეა იყო. თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ სწორედ სიტყვარის ავტორებმა ჩამოაყალიბეს საქართველოში მართული ტერმინოლოგიური მუშაობის პროგრამა, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ მე-19 საუკუნეშიც იყო ამის შესახებ

მსჯელობა¹.

ტერმინოლოგია სახელმწიფო მნიშვნელობის საქმეა და მას უნდა ქმნიდეს ერთი სახელმწიფო დაწესებულება, ტერმინოლოგიური ცენტრი. ჯერ კიდევ 1918 წელს რუსუდან ნიკოლაძე-პოლიევკტოვისა მსჯელობს *ტერმინოლოგიური ცენტრის* დაარსების აუცილებლობაზე: „მანამ ახალი ენა ჯერ არ გამორკვეულა და გამოქვეყნებული არ არის, სახელებისა და ენების რევის ასაშორებლად საჭიროა ტერმინების საერთო ცენტრის დაარსება. რაკი ცხოვრება არ იცდის და უენო-თაც წინ გარბის“ (ნიკოლაძე 1918, №237).

ასეთ ცენტრად რუსუდან ნიკოლაძეს მხოლოდ უნივერსიტეტი ესახება, „ჩვენი პირველი უმაღლესი სასწავლებელი, რომელიც თვით ისტორიულ პირობებით დანიშნულია გადაიქცეს მთელ ჩვენ განათლების შემოქმედებით ძალათ“. უნივერსიტეტის სახელი სულ სხვა სხვის მოჰყვნს „ამ შინჯვას და სულ სხვა ღირსებასაც მიანიჭებს მას“ (ნიკოლაძე 1918, №237).

უნდა დაარსდეს ისეთი დაწესებულება, ცენტრი, რომელიც „ყველა დარგების სატერმინო კომისიებს განუყოფელ მჭიდრო ორგანიზაციად გადააქცევს, მას თავში ჩაუდგება და ყველა კომისიების მუშაობას განუწყვეტლივ თვალს ადევნებს“ (ნიკოლაძე 1918, №237).

ცენტრისა და სატერმინოლოგიო კომისიების თანამშრომლობის მეშვეობით ტერმინოლოგიურ მუშაობა ერთ დიდ სახელმწიფო საქმედ იქცევა საქართველოში: „კომისიების ნამუშევრების გარდა, ცენტრი მუდამ უნდა აგროვებდეს გაზეთებში მოთავსებულ კერძო სახელწოდებებს და მათ შესახებ გამოწვეულ ნაწერებს“ (ნიკოლაძე 1918, №237).

ტერმინოლოგიური სიჭრელე მთავარი სირთულეა, რომლის გამო „ენის ზრდა“ ფერხდება. უმეტესი მათგანი არამეცნიერულია, თუმცა „საჭირო ტერმინების ჯერ კიდევ თავისუფალ ალაგს იჭერენ“. ტერმინების ცენტრს უნდა მიენიჭოს უფლება „ახალ გამოსაცემ სასწავლო ან სამეცნიერო საკითხავ წიგნების ტერმინოლოგიის მხრივ წინდაწინ გამინჯვისა და შესწორებისა“ (ნიკოლაძე 1918, №237).

ტერმინოლოგია უნდა იყოს შეთანხმებული, საერთო: „რამდენადაც პოეზია და სიტყვა-კაზმული მწერლობა უნდა თავისუფალი იყოს, იმდენად სამეცნიერო ენა მტკიცე კალაპოტში უნდა იყოს ჩაყე-

¹ იხ. ამავე კრებულში: იამზე ვაშაკიძე, XIX საუკუნის II ნახევრის ქართული პრესა ტერმინთშემოქმედების შესახებ.

ნებული“ (ნიკოლაძე 1918, №237). ყველამ თავისი ნამუშევარი ამ კომისიას უნდა წარმოუდგინოს. თვითნებობა ტერმინოლოგიურ მუშაობას კერძო საქმედ აქცევს. თვითნებური ტერმინოლოგიური მუშაობის თავიდან ასაცილებლად გასათვალისწინებელია: „თუ ვინმე საკუთარ სახელწოდებას აღადგენს, რაც მეტად სასურველია, მას ნება როდი უნდა ჰქონდეს ამ სახელებზედ დამყარებული წიგნები გაავრცელოს, სასწავლოთ ან საკითხავად“. ავტორმა ტერმინები გაზეთში უნდა გამოაქვეყნოს, კამათის საგნად აქციოს, კომისიას წარმოუდგინოს და, თუ კომისია მოიწონებს, „გამოსადეგად სცნობს და სატერმინო ცენტრს გადასცემს, ავტორს შეეძლება ამ სიტყვის ვრცელება“ (ნიკოლაძე 1918, №237).

ამგვარი მუშაობის მიზანი მხოლოდ ისაა, რომ „ხალხმა მზად შემუშავებული სამეცნიერო სახელები უნდა მიიღოს და არა ხან ერთი, ხან მეორე და ისიც უვარგისი ან შეცდომითი“ (ნიკოლაძე 1918, №237).

ტერმინოლოგიის ცენტრი

ტერმინოლოგიის დარგობრივი კომისიები (დარგის სპეციალისტები და ფილოლოგები)

ტერმინოლოგიის გასამართავად მნიშვნელოვანია დარგის სპეციალისტებისა და ფილოლოგების თანამშრომლობა. „ამორჩეული სიტყვის საბოლოო შემუშავება ჩვენი ენის ფილოლოგიის მტკიცე ნიჟარადაა უნდა იქნეს დაყენებული, რადგან მხოლოდ ამ გზით შესაძლო იქნება ყოველი ტერმინის თვითოეული მარცვლის შეუცდომლად არჩევა, სხვებთან შეკაზმვა და მთელი ენის სიანკარის დაცვა“ (ნიკოლაძე 1918, №237).

მაშასადამე, ტერმინების შესაქმნელად აუცილებელია:

1. დარგთა შორის მჭიდრო თანამშრომლობა;
2. დარგის სპეციალისტებისა და ფილოლოგების თანამშრომლობა;
3. შემუშავებული მასალის ცენტრისთვის მიწოდება.

ასე მართული და შეთანხმებული საქმე თავის მიზანს აუცილებლად მიაღწევს და „ცხოველ სიტყვებიდან შემდგარ ტერმინოლოგიას შექმნის; ყოველი სახელი სწორედ ისეთი იქმნება, როგორც მის ცნების გამოსახავად არის საჭირო“ (ნიკოლაძე 1918, №237).

შესაძლოა, ეს ტერმინოლოგიური მართვის ერთადერთი სწორი

გზა ვინმეს ცენზურად მიეჩნია: „წინანდელ ცენზურასთან ამ შინჯვას საერთო არა ექნება რა: მისი მიზანი პირდაპირ წინააღმდეგეცაა, რადგანაც ის დარაჯათ იდგება, ხალხის გონებისგან, ბნელ და მავნე სიტყვების ასაცდენათ“ (ნიკოლაძე 1918, №237).

სწორად შერჩეულ ახალ ტერმინებს რამდენიმე ხანში მიიღებს ენა, ამისათვის კი „საკმაო იქნება თითო-ოროლა ახალი წიგნის გამოცემა ან ძველის გასასწორებლად გადაბეჭდვა. ამ გზით კი ვერც კი შევამჩნევთ, რა მალე შევეჩვევით ახალ სახელების ხმარებას“ (სიტყვარი 1920: 25).

ამ წლებში ტერმინთა შემუშავებაც მოასწრეს და მისი დანერგვაც. საყურადღებოა ამ დროის სასკოლო სახელმძღვანელოები, რომლებშიც სატერმინოლოგიო სექციის ჯგუფის მიერ დადგენილი ტერმინოლოგიაა ასახული¹.

პურისტებად წოდებული ქართველი ტერმინოლოგების თვალსაზრისების შესწავლამ განსხვავებულად შეგვაფასებინა მათი ნამუშევარი. ხშირად აღვინიშნავს ის, რომ იშვიათია ასეთი მეცნიერული მიდგომა ტერმინთშემოქმედებისადმი, როგორც ჰქონდათ ქართული ტექნიკური საზოგადოების სატერმინოლოგიო სექციის წევრებს. უმთავრესი კი ის იყო, რომ მათი წამოწყება არ დარჩენილა ერთ პატარა კერძო საქმედ (ქაროსანიძე 2014: 176-185). გადაუჭარბებლად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ქართულ დემოკრატიულ რესპუბლიკაში ჩამოყალიბებული ტერმინოლოგიური მუშაობის მართვის ხედვა ზუსტად შეესაბამება თანამედროვე საერთაშორისო სტანდარტებით განსაზღვრულ მეცნიერულ ტერმინოლოგიურ მუშაობას

„პურის მაგიერ ქვა“

1918-1921 წლებში უფრო გამწვავდა ჯერ კიდევ ილია ჭავჭავაძის დროს დაწყებული კამათი იმის შესახებ, თუ როგორი ტერმინები უნდა დაემკვიდრებინათ ქართულში. საზოგადოების ერთი ნაწილი ფიქრობდა, რომ ტერმინების შექმნა საჭირო არ არის, არაფერია იმაში ცუდი, თუ საერთაშორისო ტერმინებს შემოვიღებთ. „საერთაშორისო

¹ «საშევარდნო სახელსახება ქართულად 1911-1913 წლებშია გადმოთარგმნილი, ხოლო შემდეგ 1918-ში ტბილისის საზოგადოება „შევარდენის“ წურთნელთა კრებულის მიერ შესწორებული და შევსებული. ამ ჟამად ეს სახელსახება მიღებულია ყველა ქართულ „შევარდენის“ საზოგადოებებში და საქართველოს ყველა სასწავლებლებში, როგორც ტანვარჯიშის სავალდებულო სახელსახება“, – წერს გიორგი ნიკოლაძე (სიტყვარი 1920: 99).

ტერმინოლოგია პირდაპირი საფრთხე იქნება ქართული ენისთვის“ – ასეთი იყო სიტყვარის ავტორთა უცვლელი შეხედულება, რომელიც ვრცელადაა განხილული მათს შესავალ წერილში; ვფიქრობთ, ამ თანმიმდევრულ და დასაბუთებულ თვალსაზრისებს, რომლებიც დაწვრილებითაა განხილული ლექსიკონისთვის წამმდვარებულ საგანგებო წერილში, დღემდე არ დაუკარგავს მნიშვნელობა (სიტყვარი 1920:1-106)¹.

ამ წერილს, მართალია, ყველა ავტორი აწერს ხელს, თუმცა აქ უნდა შევნიშნოთ ერთი რამ: მიუხედავად იმისა, რომ ვასილ კაკაბაძე ეროვნული ტერმინთშემოქმედების მომხრე იყო, 1918 წელს მის საგაზეთო წერილებში გამოქვეყნებულ ტერმინოლოგიურ მასალაში მრავალი სიტყვა უთარგმნელადაცაა გადმოტანილი, მაგალითად: *ფოსფორი, კარბოლო, ოლეინი, აზოტი* და სხვ.; ნიკოლაძეების მიდგომა კი სრულიად განსხვავებულია: ჯერ კიდევ 1912-1913 წლებში გიორგი ნიკოლაძემ თარგმნა საშვეარდნო ტერმინოლოგიური ლექსიკონი, რომელშიც არცერთი არაქართული სიტყვა არ შედის². რუსუდან და გიორგი ნიკოლაძეები სიღრმისეულად იცნობდნენ ევროპულ ტერმინოლოგიურ მუშაობას და იცოდნენ ევროპული ენები, შესაბამისად, 1918-1921 წლებში ეროვნული ძირებით ქართული ტერმინთშემოქმედება და-ძმა ნიკოლაძეებს უკავშირდება, მათმა პრინციპულობამ, მტკიცე არგუმენტებმა განაპირობა უდიდესი საქმის ბოლომდე მიყვანა – პირველი ქართული ტექნიკური ლექსიკონის გამოცემა. სავარაუდოდ, სწორედ ამ სიმტკიცეს გულისხმობდა ვასილ კაკაბაძე, როცა სატერმინოლოგიო სექციისა და ნიკოლაძეების ჯგუფის გაერთიანებას სექციის ტერმინთშემოქმედების მეორე ხანა უწოდა.

რა იყო „ქართველი პურისტების“ ხედვის საფუძველი?

1. საერთაშორისო, ესე იგი ყველა ქვეყნისთვის საერთო სრული ტერმინოლოგია არც არსად არის, ვერც გაჩნდება, და კი-

¹ წინასიტყვაობა ორნაწილიანია, პირველს „ჩვენი დედა-აზრი“ ეწოდება, მეორეს – „ჩვენი სისტემა“. ლექსიკონის ავტორები უმორჩილესად სთხოვენ მკითხველებს, ლექსიკონის გამოყენებამდე აუცილებლად გაეცნონ წინასიტყვაობას, რათა გაიგონ მათი ტერმინთშემოქმედების არსი, საფუძველი. ისინი მზად არიან, გაითვალისწინონ ნებისმიერი თვალსაზრისი, წინადადება. საინტერესოა ისიც, რომ თავად შესავალი უცხო სიტყვების გამოყენებით დაწერეს იმის საჩვენებლად, თუ როგორ „უცხო სიტყვათა მორევს“ წარმოადგენს ქართული ენა (სიტყვარი 1920: 99).

² ეს ლექსიკონი, როგორც აღვნიშნეთ, სიტყვარის დამატებად დაიბეჭდა 1920 წელს.

დეც რომ გაჩნდეს, ვერას გზით ვერ შეძლებს ყველა ქვეყნის მეცნიერების დაახლოებას და შეერთებას (სიტყვარი 1920: 5);

2. ქართული ენა სრულიად „განსხვავებული შტოა ქვეყნიერების ენებისა“, მისთვის სრულიად უცხოა ინდო-ევროპული სახელები, უცხო ფესვების ჩამატება ანგრევს ენას და ვერაფერს შველის „ჩვენებური თავ-ბოლოების წაბმა“ (სიტყვარი 1920: 15). მთავარი კი ისაა, რომ უცხო სიტყვები ახალ სიტყვებს ვერ წარმოშობენ, ენათა შერევა ვერ ამდიდრებს ენას, პირიქით, „ის ამცირებს და არა ზრდის ენის სიღრმეს და შინაარსიანობას“ (ნიკოლაძეები 1920; სიტყვარი 1920: 13);

3. უცხო სიტყვების ქართული ასოებით გამოსახვა, რასაკვირველია, სულ ადვილი საქმეა, „მხოლოდ არა გვგონია, რომ ამნაირად ტერმინოლოგიის შემუშავება უფრო „კანონიერი“, „საჭირო“ და „სასარგებლო“ იყოს ეროვნულთან შედარებით“ (კაკაბაძე 1920:17);

4. „საერთაშორისო ტერმინოლოგია პირდაპირი საფრთხე იქნება ქართული ენისთვის. ჩვენი ენა ან სრულად დაიხრჩობა ამ ბაბილონური ზვავის ქვეშ ან უკეთეს შემთხვევაში ბუნებით და ცხოვრებით უარყოფილ „ესპერანტოს“ მსგავს ჟარგონად გადაიქცევა. ასეთი გადაგვარებული ენის ხმარებას კი ისევ რომელიმე ცოცხალი ევროპიული ენის მიღება აჯობებს და ეს ხომ ერის განვითარების სამუდამო ჩაფუშვას გამოიწვევს“ (სიტყვარი 1920: 18);

5. ეროვნული თვითმყოფადობა მოითხოვს ქართულ ტერმინთშემოქმედებას: „თუ-კი ცხრა საუკუნის წინ ჩვენი წინაპრები გრძნობდნენ ეროვნული ტერმინოლოგიის შექმნის აუცილებლობას, მით უმეტეს ეხლა, თავისუფლების მოპოვების ხანაში, ჩვენ აუცილებლად ამ გზას უნდა დავადგეთ“ (სიტყვარი 1920:15);

6. ტერმინოლოგიის შექმნის დროს, უპირველეს ყოვლისა, ჩვენი ენის ხასიათი უნდა მივიღოთ მხედველობაში.

ამ საკითხზე მსჯელობისას ისინი თანმიმდევრულად სცემენ პასუხს ე.წ. საერთაშორისო ტერმინების დამკვიდრების მომხრეებს: „მეცნიერების არაერთი წარმომადგენელი ღრმად და დარწმუნებული, რომ ბევრად უფრო ხელსაყრელია ყველა ტერმინი გადმოუთარგმნელი დარჩეს. ყველა თავის მოვალეობად თვლის „საერთაშორისო მეცნიერულ ტერმინოლოგიას“ ემსახუროს და ის „ერთიანად ხელუხლებ-

ლივ თავის ქვეყანაში გადმოიტანოს“ (სიტყვარი 1920: 15).

ეროვნული ძირებით ხელოვნური ტერმინების შექმნის მოწინააღმდეგეებს ასეთი კითხვით მიმართავენ სიტყვარისტები: „რატომაა „ევროპიგან დამაშორებელი“ ალკოჰოლისათვის ან ეფირისათვის ეროვნული სახელების დარქმევა, თუკი ასეთ ძირითად ცნებებს, როგორცაა კისლატა შჩელოჩ (რუსულად) ლავუაზიეს დროიდან ყოველ ქვეყანაში საკუთარი სახელი ჰქვია“ (სიტყვარი 1920: 15)?

ტერმინების უთარგმნელად გადმოტანა უმართივესია. ის ხომ არავითარ შრომას და თავის მტვრევას არ მოითხოვს: „მართლაც ყველა ქვეყანაში სახმარი ერთად-ერთი მეცნიერული ტერმინოლოგია რომ არსებულიყო, რაღად გაუძნელდებოდა ჩვენს განათლებულ წრეებს მისი საქართველოში გადმოტანა, რა საჭირო იქნებოდა ამდენი შრომა, ამდენი ტერმინოლოგიური კომისიები, ასეთი ვაი-ვაგლახით შედგენილი ტერმინოლოგიური ლექსიკონები და სხვ. „საერთაშორისო“ ტერმინების ყოველივე მომხრესათვის საკმაო იქნებოდა ამ საყოველქვეყნო სახელების ქართული ტრანსკრიპციით გამოსახვა“ (სიტყვარი 1920: 15).

რატომ უნდა მიგვაჩნდეს „შეუწყნარებლად“ და სამასხროდ ინტეგრალისათვის გასაგები სახელის ამორჩევა, როცა სავსებით ამავე კატეგორიის ცნებას ყველგან ეროვნული სახელი ჰქვია?

ჩვენს ხალხს მთელი საუკუნის განმავლობაში საკუთარი ენის ხმარება აკრძალული ჰქონდა, მთელი წინა საუკუნე უცხო კულტურის ხელოვნურ ჩანერგვაზე დაიხარჯა და „თუ ეხლა, ამ გადამწყვეტ მომენტში, ჩვენ მას ქართული სწავლის და ქართული მეცნიერული ტერმინების სახელით ყოვლად უცხო სიტყვები მივაწოდეთ, – ე. ი. პურის მაგიერ ქვა, – ხალხი საბოლოოდ დარწმუნდება, რომ ცოდნა და მეცნიერება მართლაც გაუგებარი და მიუწვდომელი, არა „საიმისო“ რამ ყოფილა და სწავლა-განათლების იმედი და ხალხის მას სამუდამოდ გაუქრება“ (სიტყვარი 1920:16).

ამგვარად, სიტყვარის ავტორებმა ჩამოაყალიბეს ტერმინთშემოქმედების ხედვა, რომელსაც მყარი და დასაბუთებული საფუძველი ჰქონდა.

„ენის ჭეშმარიტი გამდიდრება ახალი ფესვების შექმნაშია“

ტერმინოლოგიისათვის უმნიშვნელოვანესია დედა-ენა და მტკიცე სისტემა – „აი, რა უნდა შეადგენდეს ყოველ ტერმინოლოგიის საძირკველს“. ტერმინი სახელდება, ცნებისთვის სახელის შერქმევა, ამიტომაც მას ქართულად *სახელსახება* უწოდეს:

სახელმსახი უნდა იყოს:

1. მტკიცე მეცნიერული, ე. ი. ცნების უძირითადესი თვისების გამომსახი;
2. ნამდვილი ქართული და მეტყველი და
3. რაც შეიძლება მარტივი, ე. ი. საყოველთაო ენიდან მკაფიოდ გამოსარჩევი, მოკლე და კარგი საწარმოები (სიტყვარი 1920: 22).

ენის გამდიდრებას ორი გზა აქვს: ერთი არის *ახალი ფორმების შედგენა*, მეორე კი *ახალი ფესვების გაჩენა*. ენის ჭეშმარიტი გამდიდრება ამ ფესვების შექმნაშია, რადგან ყოველი მათგანი, რომელსაც საკუთარი მნიშვნელობა აქვს, მომავალში ბუნებრივ შთამომავლობას აძლევს ენას.

იმისათვის, რომ მეცნიერული სახელსახეობა (ტერმინოლოგია) დღევანდელ მოთხოვნილებებს ყოველმხრივ აკმაყოფილებდეს, „ე. ი. რომ ის ერთსა და იმავე დროს მტკიცედ თანწყობრივი და ჭეშმარიტად მეცნიერულიც იყოს, საყოველთაოც და ცოდნის მთელს ერში ჩამნერგავიც, აუცილებლად საჭიროა ის მთლიანად, ე.ი. თავიდან ბოლომდის ერთს და სახელდობრ დედაზედ იყოს გამოსახული, მასში არაერთი გარეშე, ე.ი. სხვა ენებიდან ახლად და ხელოვნურად გადმოდებული (ე.ი. ხალხის მიერ შეუთვისებელი) უცხო სიტყვა არ უნდა შედიოდეს“ (სიტყვარი 1920:15).

ნიკოლაძეებისა და მათი თანამოაზრეების ტერმინთშემოქმედებისადმი მიდგომა ასეთი იყო:

1. უპირველესად, ქართულში უკვე არსებულ სიტყვებს უსადაგებდნენ თანამედროვე ტექნიკურ ტერმინებს:

გადმოჰქონდათ ძველ ქართულ ლექსიკონებში არსებული ტერმინები, რომლებიც იმდროისათვის, სავარაუდოდ, ჯერ კიდევ გამოიყენებოდა, მაგალითად, *ბაი* („კაკაო“), *წრიაპი*, *ძგიფი* (მცირედ შეყინული), *ჯირგინი* (მიწის ქვეშ გათხრილი წყლის სადინარი), *დამანი* („კრისტალი“), *მენაკი* („ხარისხი“), *ნუშა* („მომცრო ნავი“), *ჟღუნი* („საკვნიტი მაკრატელი“, Кусачки), *ლიფი* („გასანთლული ლარი“), *ბანჯვინი* („ბენზინი“)¹, *ტალანი* (Коридор), *კრია*, *მოთხე* („კოლოფი“), *მორენკეცი* („ჭრელი აგური“), *ყიბლანი* (არაბ. „კომპასი“), *ცქიტი* („ცენ-

¹ *ბანჯვინი* „ბენზინის“ მნიშვნელობით დავით ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში დასტურდება. ის სიტყვარის ავტორებმა კეთილხმოვანებისთვის ბანჰვინით შეცვალეს (ჩუბინაშვილი 1984).

ტრი“), წირთხლი, სამყე („კაუჩუკი“), ღრუდო, ფერსო, ჭანგი // ჭანკი¹.

ნახევრის ნაცვლად ტერმინთწარმოებისას იყენებდნენ მოკლე სიტყვას – ერგ . „ეს ნამდვილი ქართული მოდგმის სიტყვა აღმოჩნდა; ჩვენ ის საღვთო წიგნებიდან და ძველ ქართულ ნაწერებიდან ამოვიღეთ, სადაც ის ხშირად იხმარება“ (სიტყვარი 1920:45).

გააცოცხლეს იოანე პეტრიწის მიერ შექმნილი რამდენიმე ტერმინი: წრფე, წირი, ალღევა, (Анализ), ალკაზმა (Синтез), თანტომი, თანშეშჯა.

„ჰაერის ძველი ქართული დასახელებიდან ამოვიღეთ, – „ჰაირი“ – აირი. ჰ-ს მოშორება და ო-ს ო-ზე შეცვლა მკაფიოდ არჩევს ერთმანეთიდან ამ ორ ფესვს, ჰაერს და აირს; საერთო გამოთქმით და ხმოვანებით-კი ორივე რაღაც ჰაერებრივს ბადავენ ხოლმე ჩვენს წარმოდგენაში. აირი, აირადი, აირებრი, – რამდენად ეს სახელები უფრო მეტყველი და გასაგებია ქართული ყურისთვის, ვიდრე აქამდის გამეფებული უცხო „გაზი“ (სიტყვარი 1920:46)!

ცხადია, თანამედროვე ტექნიკის ტერმინოლოგიის შექმნისას სიტყვარის ავტორები უპირველესად ძველ ქართულ მასალას ეყრდნობიან, განსაკუთრებულია მათი დამოკიდებულება ძველ ქართველ მთარგმნელთა მიმართ, მათთვის მისაბამია ძველი „სიტყვასიტყვით და ფესვ-ფესვ გაქართულებული ტერმინები“, „ჩვენი საკუთარი დედა ენისგან და ჩვენი ერის შემოქმედებისგან ვსწავლობთ და იმ ფორმების აღდგენას და გამრავლებას ვცდილობთ, რომელნიც, სამწუხაროდ, დაჩრდილულ იქმნენ უკანასკნელ საუკუნეებით“ (სიტყვარი 1920:45).

სიტყვარის ავტორთა კრიტიკისას უფრო ხშირად ხაზი ესმევა მათ ხელოვნურ სიტყვათწარმოებას, სინამდვილეში კი მათი ტერმინთშემოქმედება არაფრით განსხვავდება ძველ ქართველ მთარგმნელთა მიდგომებისაგან. მეტიც, შეიძლება ითქვას, სწორედ რომ ძველი ქართული ტერმინოლოგიური სკოლის გაგრძელებას ცდილობენ. მათი აზრით, „ყველასთვის, ვინც-კი ტერმინების შემუშავებაზე ფიქრობს, საჭიროა ამ ნაწარმოებთა შესწავლა, ვინაიდან ისინი ნამდვილ საუნჯეს წარმოადგენენ როგორც ენის სიმდიდრით და მრავალ გადავიწყებულ ფესვებით და ფორმებით, ისე ახალ სიტყვების შეთხზვის მაგალითებით“

¹ ლექსიკონი ამ მხრივ სრულად გამოკვლეული არ არის, შესაძლოა, ამიტომაც ძველ ქართულ ლექსიკონებში დადასტურებული სიტყვები (მაგ.: მენაკი, ბანჭვინი და სხვ.) ხელოვნურ ტერმინებადაა მიჩნეული დღემდე.

(სიტყვარი 1920:15).

2. იყენებდნენ ევროპული (რუსული, ფრანგული, გერმანული, ინგლისური) ენის მაგალითებს:

სიტყვარის ავტორები არ არიან მიჯაჭვულნი მხოლოდ ერთი რომელიმე ქვეყნის ტერმინოლოგიას, იყენებენ ფრანგულ, გერმანულ, რუსულ, ინგლისურ მასალას: „ჯერ შემუშავებული დარგის მთელ თანამედროვე ევროპულ ტერმინოლოგიას ვითვალისწინებთ, მერმე ამ ცნებებს ლოდიკურ ჯგუფებად ვყოფდით და მხოლოდ ამის შემდეგ ვიწყებდით ამ ცნებების სათანადო სახელების შედგენას“ (სიტყვარი 1920:21); „ზედაპირი – ამ ცნების ჩვეულებრივი მნიშვნელობისთვის დაავტოვეთ: верхъ, лицо, ფრანგული superficie; მათემატიკური поверхность-ს-კი, ე. ი. ფრანგული surface-ს ფართეული ვუწოდეთ“ (სიტყვარი 1920:38). „Интенсивность – intensité – მეჭინულობა გამოვიდა. ეს სიტყვაც ფრანგული ტერმინოლოგიის მიხედვით ვაწარმოვეთ, სადაც tension-ს და intensité-ს ერთი ფესვი აქვს. in-კი როგორც „შე“ ვთარგმნეთ (სიტყვარი 1920:45).

„Ртуть-ს ევროპის წახედვით (меркурий, quicksilver, l'argent vif) – ცქრია, ე. ი. ცქრიალა ვერცხლი დავარქვით“ (სიტყვარი 1920:63). „რამდენად მარილების დასახელებისთვის გერმანული „at-it“-იანი სისტემა საუკეთესო, რუსული „кислый-сѣрнокислый“-ანი-კი ყოვლად ჩამორჩენილი და უშნო, იმდენად ჭანგების ნომენკლატურა მთელ ევროპაში მეცნიერულად მოძველებულია; რუსეთში-კი ეს ნომენკლატურა თავის ავტორის, მენდელეევის, წყალობით სრულიად სწორია და სავსებით შეეფერება თანამედროვე ქიმიის შინაარსს“ (სიტყვარი 1920:65).

საგანგებო კვლევისა და ისტორიის გარეშე, ცხადია, დღეს უჩვეულოა სიტყვარის ავტორთა მიერ შემოღებული ტერმინები: მილიონისთვის – *ორდანნი*, ბილიონისათვის – *სამდანნი*, ტრილიონისათვის – *ოთხდანნი*, მაგრამ საფუძველი ამ ახალი სიტყვების საჭიროებისა გამხდარა ის, რომ „ერთსა და იმავე სახელს რომანულ ქვეყნებში და რუსეთში ერთი მნიშვნელობა აქვს, ინგლისში და გერმანიაში-კი მეორე. მაგალითად, „ბილიონი“ ანუ „მილიარდი“ ამ პირველ ქვეყნებში ათასის *მესამე* ხარისხს, ე. ი. ათას მილიონს ნიშნავს, ინგლისში და გერმანიაში კი, სადაც ნუმერაციის ყოველ კლასში სამი „რაზრიადის“ მაგიერ ექვს-ექვსი შედის, ეს სიტყვა მილიონ მილიონს, ე. ი. ათასის *მეოთხე* ხარისხს სახავს; ამნაირადვე ტრილიონიც, კვადრილიონიც და სხვ.“ (სიტყვარი 1920:41). ამ საკითხზე მსჯელობა თითქმის ერთ

გვერდს იკავებს და, როგორც სხვა შემთხვევებში, აქაც რამდენიმე ენის მონაცემის სიღრმისეულ განხილვას ეფუძნება.

ასწორებენ რუსული გზით შემოსულ სიტყვებს და უპირატესობას აძლევენ უშუალოდ იმ ენის წარმოთქმას, რომლიდანაცაა უშუალოდ ნასესხები სიტყვა: „ალგებრას *ალჯებრი* დავარქვით, რადგან ეს სახელი არაბული „ალ ჯებრ ვ'ალმუკაბალა“-სგან წარმომდგარია („algebr v'almucabala“), რაც ნიშნავს *возстановление* და *противоположение*-ს; სიტყვა „ალგებრა“ ამ ფრაზის პირველი ნაწილის შეცდომითი გამოთქმას წარმოადგენს და მხოლოდ გერმანიაში და რუსეთში იხმარება; საფრანგეთში და ინგლისში-კი მას „ალჟებრ“ და „ალჯებრი“ ჰქვია“ (სიტყვარი 1920: 42).

ასწორებენ ასევე ძველ ქართულში ადრე ნასესხებ სიტყვებსაც: „უბედურება იმაშია, რომ ჩვენს ენაში ვიღაცას ყოვლად გამოუდგარი სიტყვა, ბერძნული გადამახინჯებული ქვის სახელი – „ლითონი“ („ლითოს“-ქვა) შემოუპარებია“, ამ შემთხვევაში უკვე შემოღებული სიტყვა ლითონი კი არ განდევნეს, არამედ აღადგინეს მისი „ქართულებრივ მოწყობილი და, მაშასადამე, მარჯვე სახმარი ფესვი“ *ლით* „ქვა“ (შდრ.: *ნეოლითი*, *პალეოლითი*) და „ლითონის“ ნაცვლად *ლითი* მიიღეს (სიტყვარი 1920: 58).

3. ქართული ძირებით ქმნიდნენ ახალ სიტყვებს (ნეოლოგიზმებს):

„ზოგს ჰგონია, თითქოს მხოლოდ პოეტებს აქვთ უფლება ახალი ეროვნული სიტყვების წარმოშობისა. ეს ცალმხრივი აზრია. მეცნიერებას ისეთივე ბუნებრივი და ურყევი უფლება აქვს ენის გამშვენიერების და ჭედვისა“, – ასე ფიქრობდნენ სიტყვარის ავტორები და, მართლაც, შემოქმედებითად უდგებოდნენ ტერმინთშემოქმედებას.

მათმა შემოღებულმა მრავალმა ხელოვნურმა ტერმინმა გაუძლო დროს და საბოლოოდ ქართული ენის ბუნებრივ ნაწილად იქცა. როგორც ვუკოლ ბერიძე წერს: „სიტყვარის მიერ შემოღებული ზოგი ტერმინი ისე ჩაინერგა ქართველის აზროვნებაში, ისე გაჯდა იგი მის არსებაში, რომ მას ვერც-კი წარმოუდგენია, თუ უამსიტყვოდ ოდესმე არსებობდა ქართული ენა“ (ბერიძე 1952:30). ერთ-ერთი ასეთი ხელოვნური ტერმინია *წნევა*, რომლის შესახებ მსჯელობისას ნათლად ჩანს ტერმინთშემოქმედების ნამდვილი არსი: „ფრანგულად *давление*-ს *pression* ჰქვია, *прессование*-ს-კი – *pressage*. ამნაირად პრესის და *дав-*

ление-ს სახელები ახლო მონათესავეა. Прессование-სთვის საუკეთესო ხალხური ბუნებრივი სიტყვა გვაქვს – *წნეხვა* („საწნეხელი“ აქედან არის წარმოშობილი), пресс-ს ამიტომ *წნეხი* დავარქვით. აქედან давление-ს ფესვად *წნე* ამოურჩიეთ. გამოვიდა: давление – *წნევა*, *აწნევს*, *ზეაწნევს*, *ქვეაწნევს*, *ზეწნევა*, *შუაწნევა*, *წნეუცვლი*, *წნეუცვლად*, *წნეუქმედივი* „რეაქცია“ და სხვ. ამ ორი ცნების (прессование და давление) დაახლოვება ძალიან ამეტყველებს ჩვენს ტერმინოლოგიას. *წნეხვა* დეფორმაციის გამომწვევი давление არის (ფრანგული pressage), *წნევა*-კი – უბრალო „დავლენიე“ – „pression“; გაზებისთვის ეს ორი ცნება სინონიმებია“ (სიტყვარი 1920:24).

„Лаборатория-ს *საცდელ* დავარქვით, რადგან მისთვის опыт – ცდა და არა labor – შრომა შეადგენს სპეციფიურ, სხვა დაწესებულებებიდან გამოსარჩევ საფუძველს“ (სიტყვარი 1920: 89).

„ძრაობის მინიჭების დარგისთვის შემდეგი ფესვები წარმოვშვით: სიტყვა „რონინი“, „რონინებიდან“ (ტარება), *რონი* – рельсы; აქედან *რონარა* – трамвай, *ელრონარა* – электрический трамвай; вагонь – *რონოდა*, ე. ი. „რონებზე მავალი“ და ხალხის „მარონიებელი ოდა“ (სიტყვარი 1920:94)¹.

ამ სიტყვის კრიტიკას ასე უპასუხა ვასილ კაკაბაძემ: „უნდა მოგახსენოთ, რომ თქვენი *ტრანვაი* ან გინდ *ტრამვაი* ყოვლად მიუღებელი სახელია, რადგან ეს სიტყვა არც ასე გამოითქმის ინგლისში tramway=(ტრემვე), არც იმას ნიშნავს, რა მნიშვნელობაც მას ჩვენში მიაწერეს (tramway= ტრამის გზა), საფრანგეთში სწორედ ამიტომ ჩვენ трамвай-ს მაღაროების პრტყელ რელსებზე საგორავ ვაგონეტკების ინგლისურ სახელიდან წარმოშობილი Trame ჰქვია და არა ტრამ-ვაი“ (კაკაბაძე 1920).

Полотно желѣзной дороги – *ლოანდაგი*, აქედან *ლოანდი* – колея, узкоколейная дорога – *ვიწროლოანდა* გზა და სხვ. (სიტყვარი 1920: 94).

ერთი შეხედვით, გაუგებარია და დღეს სასაცილოც კი მანქანის აღსანიშნავად *ქმოსი*, მაგრამ თუ თანამედროვე ვითარებას გავითვალისწინებთ, როცა *მანქანა* ძალიან ბევრ რამეს გულისხმობს, გასაგები ხდება სიტყვარისტების მიზანი: „სახელი „машина“ მტკიცედ განსა-

¹ რონ// რონინება „სიარული“, „ტარება“ ძველი ქართული სიტყვაა და ამ ძირისგან *მატარებლის* მსგავსად შექმნილი სიტყვები, ვფიქრობთ, ქილიკის საგანი არ უნდა გამხდარიყო.

ზღვრულ ცნებას არ შეიცავს. „მაშინა“ ძრავასაც ჰქვია (მაგალითად, паровая машина), станок-საც (მაგალითად, საკერავი მაშინა) და სხვ. ჩვენ მას მეხანიურ ენერჯის დასახელების მიხედვით (*ქმო, ქმობრი სიმბნე*) *ქმოსი* დავარქვით. სიტყვა „მანქანა“-კი механизм-ისთვის დავტოვეთ, რაც გაცილებით უფრო სწორია“ (სიტყვარი 1920:94).

განსხვავებულია სიტყვარის ავტორთა მიდგომა ევროპაში უკვე დამკვიდრებული ტერმინების მიმართ, მაგალითად, კრიტიკულად განიხილავენ ევროპაში მე-17 საუკუნიდან ცნობილ ტერმინს – *ელექტროობას*. როგორც ცნობილია, ლათ. *Electricus* მომდინარეობს ბერძნული სიტყვისაგან *ēlectrum* („amber“ „ქარვა“)¹. რაკი ამ მოვლენას სახელი მანამდე დაერქვა, ვიდრე თავად მოვლენას აღმოაჩენდნენ, ავტორთა აზრით, ამ ტერმინის ბრმად და უსიტყვოდ შემოტანას ახალი ქართული ტერმინის შექმნა სჯობს, რომელსაც ელექტროობის მოვლენასთან ექნება საერთო; ასეთად ელვისაგან წარმოებული სიტყვა *ელვისო* მიიჩნეის, თუმცა ამის გამო კრიტიკაც დაიმსახურეს, რასაც ასე უპასუხეს: „რატომ უნდა ერქვას „ქარვა“ მეორე სტიქიონს ელექტროენერჯის? იმიტომ, რომ საუკუნის წინ მას ეს სახელი უწოდეს, როცა არ იცოდნენ, რა არის ელვა? მაგრამ ბოდიშს ვიხდი, არც თქვენ გცოდნიათ, რომ ჩვენ კი არ ვამსგავსებთ“ ელექტრონს ელვას, არამედ ელვა თვით ეს ელექტროენერჯია არის, არის მისი სტიქიური – თუმც წამიერი, მაგრამ სიმძლავრით და ოდენობით ტიტანიური და სურათით დიადი ნაკადი, ხშირად რამდენიმე კილომეტრის სიგრძისა! ნუ-თუ ამასთან შედარებით შეუბრალებელი და ქონდრისკაცური არ გამოდის ამ ენერჯის სახელის ქარვის ხახუნიდან წარმოშობა! და რატომ უსათუოდ ქარვისგან? რასაც-კი არ გაახახუნებთ ხომ ყველაფერი ელვისდება“ (კაკაბაძე 1920).

ტერმინების უდავოდ და ხელუხლებლად მიღება არცერთი ქვეყნისთვის არ არის დაუწერელი კანონი. ლათინურ-ბერძნულ-გერმანულ ძირებს ნებისმიერი ენა თავისებური წარმოთქმითა და სახესხვაობით ამკვიდრებს. „ევროპა და მეტადრე ტრადიციებისგან თავისუფალი ამერიკა ხან თითოეული მკვლევარის ან აღმომჩენის პირით, ხან საერთაშორისო შეთანხმებების და კონგრესების შემწეობით... ამ-

¹ უილიამ ჯილბერტმა (*//გილბერტმა//ჯილბერტმა*) (მე-16 საუკუნის ინგლისელმა ექიმმა და ფიზიკოსმა) გამოიყენა პირველად თავის ნაშრომში „მაგნიტის შესახებ“. მან დაამტკიცა, რომ ქარვა ხახუნის შემდეგ იზიდავს ბალახის წვრილ ღეროებს [https://en.wikipedia.org/wiki/William_Gilbert_\(physician\)](https://en.wikipedia.org/wiki/William_Gilbert_(physician))

სუბუქებენ მათ ენას და ამოკლებენ მათ შემდგომ შემოქმედების და წინ სვლის პროცესს... ფოტოგრაფიას (=შუქნასახი) ერთი ფესვის ამოგდებით, (ფოტო (შუქ) ეწოდა, ავტომობილს (=თვითმობრავი) პირდაპირ „ოტო“ („თვით“), ომნიბუსს ამაზედ კიდევ უკეთესად – ფესვის სრულ ამოგდებით და ცარიელ გრამატიულ დაბოლოვების დატოვებით bus (omnibus= ყველასათვის; bus=სთვის)“ (სიტყვარი 1920:15).

იგივე სცადეს ქართულშიც:

1. *შეამოკლეს სიტყვები*, 2. *გააცოცხლეს ძირები*: პა-წია, წია – „უმცირესი“, ეს სიტყვა თავის სიმოკლითაც და ხმოვანობითაც იმის მაჩვენებელია, რომ ის ნივთიერების *პაწია წილს* შეადგენს, მაგრამ ის წილი მატერიის დანაყოფი ნაწილადი-კი არ არის, არამედ ამ ნივთიერების სადასაბამო ინდივიდუალური ერთეული“, *წია* ატომს უწოდეს; და-კუწ-ვა: *კუწი* – „ნაწილაკი“, და-ყოვნ-ება: *ყოვნა*; სა-კუთარი: *კუთარი*; *წერტილი*: *წერტი* და სხვ. *ვერტიკალური* „შვეულიც“ არის და „პირპირაც“: *შვეული ძალა*, მაგრამ *პირპირა კუთხეები*, *გრუნტი* „ყამირიც“ არის და „ქვეფენიც“: *ყამირის წყლები*, *გზისქვეფენი* (სიტყვარი 1920: 61).

იყენებენ არასალიტერატურო მასალასაც, მაგალითად: იმერული *ღარბეში* („ჩარჩო, რომელშიც ჩამაგრებულია წისქვილის ღარის თავი“) გამოიყენეს რუსული სიტყვის водоспуск აღსანიშნავად, „ღარბეში“, „წყალჩამშვი“; Кобальт-ს ლინჯა უწოდეს, სპილენძთან (მეგრულად – „ლინჯი“) მისი ქიმიური ანალოგიის საჩვენებლად“ (სიტყვარი 1920:64). იცნობენ და იყენებენ სვანურ ლექსიკასაც. ამ მხრივ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ლექსიკონის მასალა საგანგებო კვლევას მოითხოვს.

ცხადია, აქაც იმავს თქმა შეიძლება, რაც, ზოგადად, ამ ლექსიკონის, ანუ სიტყვარის, შეფასებისას. ავტორები ფლობდნენ უდიდეს ცოდნას მრავალ დარგში, იცოდნენ ტერმინთა წარმოშობის ისტორია, იყენებდნენ ძველ ქართულსა და ხალხურ მასალას, ეროვნული ფესვების, ძირებისა და მაწარმოებლებისაგან ქმნიდნენ ახალ სიტყვებს (ნეოლოგიზმებს): „ხან ჩვენი ძველი ენა გამოგვადგა ამ სიტყვების შექმნის ნიმუშად, ხან ხალხური სიტყვები, ხან ევროპიული რომელიმე ენის მაგალითები, რასაც-კი სიტყვების შექმნასთან კავშირი ჰქონდა, არაფერი არ გამოგვიტოვებია“ (სიტყვარი 1920: 23).

ამიტომაც იყო მათი ტერმინთშემოქმედება ნამდვილად შემოქმედებითი; ამიტომაც შეძლეს ქართული ტერმინოლოგიის რეფორმა. მზად იყვნენ იმ სირთულეებთან გასამკლავებად, რომლებიც, როგორც წესი, თან ახლავს ნებისმიერ სიახლეს: „დიდ ენერგიას და ღონეს მოი-

თხოვს ეს ძირითადი ტერმინოლოგიური რეფორმა, მაგრამ ამას არ უნდა შეუშინდეს მუდმივ ბრძოლაში გამოწვრთობილი ჩვენი ერი“ (სიტყვარი 1920: 102).

„ტერმინოლოგიური დიქტატურა“

კრიტიკა იყო მანამდეც და გაგრძელდა ლექსიკონის დაბეჭდვის შემდეგაც. 1920 წელს შალვა ბერიძე აკრიტიკებს „სიტყვარისტების“ ტერმინოლოგიურ მიდგომებს. თავის სტატიას „ტერმინოლოგიურ დიქტატურას“ უწოდებს და საკმაოდ მწვავე წერილს იწყებს იმაზე საუბრით, რომ საზოგადოებაში არსებობს ორი განსხვავებული მოსაზრება ტერმინოლოგიის ხასიათის შესახებ: „ერთი მიმართულება გვეუბნება შემდეგს: „მეცნიერება უნდა იყოს მთელი ერის კუთვნილება, მამასადამე, ის უნდა იყოს ყველასთვის მისაწვდომი. ამისათვის კი საჭიროა პირველად ყოვლისა, რომ მეცნიერული ენა ყველას ყოვლად ესმოდეს... მეორე მიმართულება ეწინააღმდეგება ამას და მოითხოვს, რომ ხმარებაში დატოვებულ იქნეს უცხო ტერმინოლოგია. „ანოდს“, „კატოდს“, „პირამიდას“ – არაფერი თარგმნა არ სჭირდებათ, გვეუბნებიან ამ მიმართულების გამზიარებელნი. ახალი გადმოქართულებული ტერმინის შექმნას სჯობს უცხო ტერმინების დატოვება. მით უმეტეს, რომ ეს ტერმინოლოგია ინტერნაციონალურია“ (ბერიძე 1920). შალვა ბერიძე მეორე თვალსაზრისს იზიარებს, ის ქართული ძირებით შექმნილი ნეოლოგიზმების წინააღმდეგია. ნიკოლაძეების ტერმინოლოგიურ რეფორმას დიქტატურა უწოდა შ. ბერიძემ: „თქვენ თქვენი დიქტატურიზმით ვერ შეიჭრებით ჩვენი მეცნიერების კერაში, სახელმწიფო უნივერსიტეტში (ბერიძე 1920).

ასევე ფიქრობს ს. დანელიაც: „რაც შეეხება სიტყვის შეთხზვას ქართული ენის ფესვებიდან, ეს ნაკლებად მისაღებია: ერთი იმისათვის, რომ ახლად შეთხზულ სიტყვას ასე თუ ისე მაინც თან ახლდეს, იქნება ძველებური (ე.ი. ჩვეულებრივ ხმარებაში შემოღებული და ბუნდოვანი) მნიშვნელობა. მეორე კი იმისთვის, რომ ჩვენი ეროვნული განვითარების გარანტია ჩვენ უნდა ვეძიოთ უცხო ერებთან მტკიცე კავშირში, განკერძოებულად ჩვენ ვერაფერს ვერ შევქმნით. მეცნიერული ტერმინოლოგია არის საუკეთესო საფუძველი სხვა ერებთან ურთიერთობისა. ცხადია, რომ ჩვენ ვალდებულნი ვართ ჯეროვნად

გამოვიყენოთ ეს შესაძლებლობა“ (დანელია 1920)¹.

მხოლოდ ქართული ძირებით ტერმინთშემოქმედების მომხრე არც ივანე ჯავახიშვილი იყო, მიუხედავად იმისა, რომ ის, როგორც სიტყვარის შესავალი წერილიდან ჩანს, თანამშრომლობდა და გარკვეულ რჩევებსაც აძლევდა მათ: „მოვალეობად ვრაცხთ უღრმესი მადლობა გამოუცხადოთ პროფ. ივანე ჯავახიშვილს, რომელიც ყოველ ჩვენს მიმართვაზე შესაფერის დახმარებას და განმარტებას გვაძლევდა“ (სიტყვარი 1920: IV).

თუმცა ივანე ჯავახიშვილის თვალსაზრისს სხვა საფუძველი აქვს. ის არსებითად სხვაგვარი ტერმინოლოგიური მუშაობის მომხრე იყო. მას არსად და არასდროს გამოუთქვამს ნიკოლაძეებისა და მათ თანამოზრეთა შესახებ სხვა კრიტიკოსთა მსგავსი თვალსაზრისი, რომ ევროპასთან დასაახლოებლად ქართული ტერმინები არ გამოდგება ან საერთაშორისო ტერმინი უფრო მისაღებია, ვიდრე ქართული. ივანე ჯავახიშვილი ეწინააღმდეგებოდა ხელოვნურად შექმნილი ტერმინების დამკვიდრებას, რადგან ფიქრობდა, რომ ახალ ცნებათა შესატყვისები ქართულ წყაროებში უნდა მოძიებულიყო. „სიტყვარისტებისა“² და ივანე ჯავახიშვილის თვალსაზრისების დაპირისპირება ძალიან ჰგავს მე-19 საუკუნის ქართველ მოღვაწეთა და თანამოაზრეთა შორის არსებულ კამათს ტერმინოლოგიის საკითხების შესახებ: რაფიელ ერისთავი, აკაკი წერეთელი და სხვები ამტკიცებდნენ, რომ საჭიროა თავიდან შევიტყოთ, თუ რა და რა ტერმინები გვაქვს ჩვენს ქართულ ენაზე ძველ წიგნებში. ილია ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი, ივანე მახაბელი და სხვები კი ამტკიცებდნენ: თუ აგრე შევუდექით ჩვენს საქმეს, შორს წავა და სარგებლობა კი დიდი არ იქნებაო (ქაროსანიძე 2014:179).

მოგვიანებით, 1925 წელს, იბეჭდება მათემატიკის ტერმინთა ორი განსხვავებული რედაქციის ლექსიკონი, ერთის ავტორები არიან: *ნიკო მუსხელიშვილი*, *გიორგი ნიკოლაძე* და *არჩილ ხარაძე*, მეორე ლექსიკონი კი განხილული და მიღებულია განათლების სახკომისა-რიატთან არსებული ცენტრალური სამეცნიერო სატერმინოლოგიო კომიტეტის მიერ (მათემატიკა 1944). ამ ლექსიკონთა შედარებისას ნათლად ჩანს ქართველ საზოგადოებაში არსებული განსხვავებული

¹ სქოლიოში, შენიშნულია, რომ გაზეთ „საქართველოს“ რედაქცია „ზოგ მოსაზრებას ტერმინოლოგიის შესახებ არ იზიარებს“.

² ასე უწოდებდა ივანე ჯავახიშვილი ნიკოლაძეების გუნდს.

თვალსაზრისები ტერმინთა ხასიათის შესახებ: გიორგი ნიკოლაძისათვის, როგორც ყოველთვის, ქართული ძირებით ნაწარმოები ტერმინებია მთავარი, თუმცა ამ ლექსიკონში, სიტყვარისგან განსხვავებით, უკვე ჩანს გარკვეული დათმობა: ბევრგან ქართულ სიტყვას ე.წ. საერთაშორისო ტერმინიც აქვს მიწერილი, ხოლო მეორე ლექსიკონში უცხო ტერმინი ან ქართულის წინ არის, ან სულაც ქართული შესატყვისის გარეშეა:

I	II
ცქიტი, ცენტრი	ცენტრი, ცქიტი
სწორადობა, სიმეტრია	სიმეტრია
ხვია, სპირალი	სპირალი, ხვია
მენაკი	გრადუსი, მენაკი
გასაქანი	ამპლიტუდა
შვეულა	ვერტიკალი

სამწუხაროდ, სამეცნიერო კამათს გასცდა ე.წ. პურისტებთან დაპირისპირება საბჭოთა ეპოქაში.

1923 წლის 18 იანვარს სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭომ სამ სხდომაზე განიხილა ტერმინოლოგიის საკითხები, კერძოდ, 62-ე ოქმში ნათქვამია: „გ. კონიაშვილს შემოაქვს წინადადება დაევალოს პოლიტიკურ სექტორს, რომელმაც უნდა განიხილოს „სიტყვარი“ და იქიდან ამოკრიფოს უვარგისი ტერმინები, გამოაცხადოს უვარგის ტერმინებად, რომ ხმარებაში არ შევიდნენ ისინი, რომელთა განდევნა შემდეგში მეტად გამწვანდება, მოხსენება გააკეთოს ასევე ამ სისტემის შესახებ, რომელიც საფუძვლად უდევს სიტყვარის ტერმინოლოგიის შექმნას და წინ უძღვის მას“ (ოქმი 1923:15)¹.

1931 წლის გაზეთ „კომუნისტში“ ქვეყნდება ფილიპე მახარაძის სტატია „ქართული ტერმინოლოგიის სისწორით გატარებისათვის“. ს.ს.ცაკთან არსებული მთავარი სატერმინოლოგიო კომიტეტის თავმჯდომარის, ფილიპე მახარაძის, ბრძანება ასეთია: ქართულში დამკვიდრდეს „ყველა ის ტერმინი, რომელიც დღეს ინტერნაციონალურად არის ცნობილი და ყველა ხალხი ხმარობს“;

გაისმა მუქარაც: „სოციალისტური მშენებლობის მტრები აქაც არ ისვენებენ, განზრახ ქმნიან გაუგებარ ტერმინებსა და ქურდულად აპარებენ.

¹ მაღლობას ვუხდით სოფიკო ჭაავას ოქმის მოწოდებისათვის.

„სიტყვა „რონოდა“, რომელსაც ვაგონის მაგიერ ხმარობენ, საიდან წარმოსდგა იგი? უეჭველია, ორი ნაწილისაგან: „რონ“ რონინება, ტარება და „ოდა“ ჩვენებური სახლი, ე.ი. რომელიც კაცს ატარებს. რამდენად სწორია ეს. არსებითად ვისთვისაა საჭირო ასეთი პრიმიტიული აზროვნების საფუძველზე შექმნილი სიტყვა“ (მახარაძე 1931).

საბჭოთა ეპოქის დასაწყისშივე განხორციელდა ნიკოლაძეების იდეა ტერმინოლოგიური ცენტრის შესახებ, მხოლოდ საბჭოური ბრძანებითა და ელფერით. ფილიპე მახარაძის ამავე წერილში მოცემულია მისი ბრძანება-წინადადებები ტერმინოლოგიის „არევდარევის თავიდან ასაცილებლად“:

ა) განათლების სახალხო კომისარიატთან არსებულ ენისა და სამეცნიერო ტერმინოლოგიის კომისიას – დააჩქაროს სხვადასხვა სავალდებულო ტერმინოლოგიის დამუშავება;

ბ) სახელგამს და სხვ. გამომცემლობას – პირველ რიგში გამოსცენ კომისიის მიერ დამუშავებული და მთავარ კომიტეტის მიერ დამტკიცებული ტერმინოლოგიები;

გ) დაწესებულებათ, რომელთაც საქმე აქვთ წიგნებისა და ჟურნალ-გაზეთების გამოცემასთან – დაიჭირონ კავშირი განათლების კომისარიატთან არსებულ ენისა და ტერმინოლოგიის კომისიასთან და ყოველგვარი სადავო საკითხი ენასა და ტერმინოლოგიაში შეათანხმონ უკანასკნელთან;

დ) რედაქციებს – იყოლიონ მცოდნე სტილისტები, რომელთაც დაევალებათ თვალყური ადევნოს ენის სიწმინდესა და ტერმინების კანონიერებას;

ე) მათვე (აგრეთვე სახელგამმა) მოახდინონ მთარგმნელთა მალა კვალიფიკაციის შერჩევა;

თუ ამ გაფრთხილების შემდეგაც ზემოდასახელებულ დებულებათა საფუძველზე მუშაობა არ იქნა დაწყებული, ამგვარი საქციელი მიჩნეული იქნება მავნებლობად და აქედან სათანადო ორგანიზაციული დასკვნაც იქნება გამოტანილი“ (მახარაძე 1931).

ფილიპე მახარაძისთვის მიუღებელი და დაუშვებელია ქართული ძირებით ახალი სიტყვების წარმოება. არევ-დარევში ის იმ „პრიმიტიული სიტყვების“ გამოყენებას გულისხმობს, რომლებიც სიტყვარის ავტორთა მიერ იყო შექმნილი. „ყველაზე უფრო სამწუხარო და სავალალო ის გახლავთ, რომ მრავალფერ ტერმინოლოგიის ძიებაში მეცნიერთა ერთი ნაწილი სავსებით ამცდარა ყველგან მიღებულ ინტერნაციონალურ პრინციპს და ქართული ტერმინოლოგიის შემუშავების

დროს ყველაფრის გადმოქართულება განუზრახავს და თავისი ეს განზრახვა კიდევაც მოუყვანია სისრულეში“ (მახარაძე 1931).

ცხადია, „ზედმეტად ქართული“ ტერმინოლოგიის წინააღმდეგ ასეთ მიზანმიმართულ ბრძოლას თავისი შედეგიც ჰქონდა.

„ქართული ტექნიკური სიტყვა ითქვა“

ახალი ეპოქის გააზრება და მასში ქართული ენის ადგილის დამკვიდრებისათვის თავდადებული ბრძოლა, საყოველთაოდ დამტკიცება იმისა, რომ ქართული ენა „სხვათა სწორია“ და არ არსებობს სი-ახლე, რომლის გადმოცემას ის ვერ შეძლებს – ამ მიდგომით ნიკოლაძეები და მათი თანამოაზრენი, ძველი ქართული ტერმინოლოგიური სკოლის გამგრძელებლები არიან (ქაროსანიძე 2014:178).

„ქართული ტექნიკური სიტყვა ითქვა“, მათ მიერ შექმნილი მრავალი ქართული ტერმინი ენის ბუნებრივ ნაწილად იქცა: *ბუდობი, მდგრადი, ბრჯენი, წნევა, დენი, ელდენი, ძრავა, სადენი, ხსნარი, წნეხი, გერადი, წინაღობა, კუთრი წონა, ფარდობა, ხრახნი, აირი, დენთი, ძალოსანი, მძლეოსანი, ფეხბურთი...* რთულ სიტყვებში სიტბოს ნაცვლად *თბო* შემოიღეს: *თბოსადგური, თბოტევადობა* და სხვ.

ტერმინის სიცოცხლისუნარიანობას განაპირობებს მისი გამოყენების სიხშირე. როცა ტერმინები მკვიდრდება სამეცნიერო შრომებში, სახელმძღვანელოებში, ხალხიც და ენაც ადვილად იღებს, თუმცა ამ შემთხვევაში ასე არ მოხდა, დავკარგეთ ნიკოლაძეებისა და მათი თანამოაზრეების მიერ შექმნილი მრავალი ქართული შესატყვისი და, შესაბამისად, მათ ნაცვლად დღეს ენას მხოლოდ ქართული ასოებით ჩაწერილი ტერმინები შემორჩა, მაგალითად: *კოორდინატა, ინსტრუქცია, კონტაქტი, ცემენტი, კონტროლიორი, ოპტიკური მინა. ფოსფორენცენცია, ფრურესცენცია, ლუმინისცენცია, ფოტომეტრი, მანომეტრი, ბარომეტრი, პიკნომეტრი, ჰიგრომეტრი, ელექტრომეტრი, პროექტორი, აბსორბერი, აბსორბცია (ბგერის აბსორბცია, შუქის აბსორბცია), ლავა, მაგმა, პროპორციული, სუბლიმაცია, დენოტაცია, დეტონატორი, სისტემა* და არა *თანგეზი, დარიგება, თანხება, მჭიდა, მეწესთვალე, ჭვირმინა, თვითნათობა, მნათობა, თანანათობა, შუქზომი, წნეზომი, ჰაერწნეზომი, სიმკვრივზომი, ნესტზომი, ელზომი, შუქთმტყორცნი, შთანთქმი, შთანთქმა, წიაღვარი, წიაღა, ტოლფარდა, რთვილვა, აჭექა, ამჭექი, თანწყობა* და სხვა მრავალი.

სიტყვები, რომელთა შესატყვისები ნიკოლაძეებმა ვერ იპოვეს,

უთარგმნელად დამკვიდრდა ქართულში: *აქცია, აქციონერი, ალბუმინი, ანტენა, ანილინი, არაგონიტი, ბილეტი, ბიტუმი, ბოქსიტი და სხვ.*

ყველასათვის ნათელია, რომ 21-ე საუკუნის ქართულ სამეცნიერო ენაში ლათინური სიტყვები ჭარბობს. ლათინურმა ტერმინებმა ისევე ჩაანაცვლა ქართული ძირები, როგორც თავის დროზე აღმოსავლური ენებიდან შემოჭრილმა ლექსიკამ. ქართული ენის თანამედროვე მდგომარეობას უდავოდ მივყავართ ერთ დასკვნამდე: „ქართველი პურისტების“ ტერმინთშემოქმედება ქართული სიტყვებისა და ძირების გადარჩენას ემსახურებოდა, თუმცა, სამწუხაროდ, დღესაც ისეთივე ვითარებაა, როგორც საუკუნის წინ იყო: „უცხო სიტყვების ფონზე ეროვნულსახელებიან ცნებებს როგორღაც „შენდობა არა აქვთ“, გაუგებარ ტერმინებით აღნიშნული კი ოლიმპის ხელუხლებელ არსებებად გვეჩვენება“, მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ე.წ. საერთაშორისო სიტყვები სულაც არ აღმოჩნდა საყოველთაო, „საყოველქვეყნო“ (შეიძლება მხოლოდ ორ ან სამ ენაში გამოიყენებოდეს), ამასთანავე, თანამედროვე ევროპისა თუ აღმოსავლეთის ქვეყნების ტერმინოლოგიურ მუშაობასაც გავეცნობით, სხვაგვარად გავიაზრებთ საუკუნის წინ დაგეგმილი ქართული ტერმინოლოგიური მუშაობის არსს და ნამდვილად დავრწმუნდებით იმაში, რომ ნიკოლაძეებისა და მათი თანამოაზრეების მიდგომა ეროვნულიც იყო და ევროპულიც.

და ყველაზე მთავარი: „საქართველოს ტექნიკური საზოგადოების მიერ შედგენილი ტერმინოლოგიური ლექსიკონი ის წიგნია, საიდანაც სათავეს იღებს ჩვენში ტექნიკური ტერმინოლოგიის შესწავლის ისტორია“ (დამბაშიძე 1981: 164).

ლიტერატურა

ბერიძე 1952 – ვუკოლ ბერიძე, ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიისათვის, „მეცნიერება და ტექნიკა“, #7, თბილისი.

ბერიძე 1920 – შალვა ბერიძე, საქართველო, სატერმინოლოგიო დიკტატურა, „საქართველო“, №71, ტფილისი.

დანელია 1920 – ს. დანელია, ქართული ტერმინოლოგიის საკითხისათვის, „საქართველოს რესპუბლიკა“, №44, ტფილისი.

კაკაბაძე 1918 – ვასილ კაკაბაძე, გაზეთი „შრომა“, №113, ტფილისი.

კაკაბაძე 1920 – ვასილ კაკაბაძე, სიტყვარის შესახებ (ბ. შალვა ბერიძის საპასუხოდ), „საქართველოს რესპუბლიკა“, №75, ტფილისი.

კაკაბაძე 1935 – ვასილ კაკაბაძე, ქართული ტექნიკური ტერმი-

ნოლოგიის დამუშავების გარშემო, ჟურნალი „ტექნიკა და შრომა“, თბილისი.

მათემატიკა 1944 – მათემატიკური ტერმინოლოგია, ვუკოლ ბერიძის წინასიტყვაობით, თბილისი.

მახარაძე 1931 – ფილიპე მახარაძე, ქართული ტერმინოლოგიის სისწორით გატარებისათვის, „კომუნისტი“, 28 ნოემბერი, თბილისი.

ნიკოლაძე 1918, №234 – რუსუდან ნიკოლაძე-პოლიევკტოვისა, საქ. ტექნიკური საზოგადოების სატერმინო კომისიას სამეცნიერო ტერმინოლოგიაზე“, ტფილისი.

ნიკოლაძე 1918, №237 – რუსუდან ნიკოლაძე, საქ. ტექნიკური საზოგადოების სატერმინო კომისიას სამეცნიერო ტერმინოლოგიაზე, „საქართველო“, ქრისტეშობისთვის 11, ტფილისი.

ნიკოლაძეები 1920 – რუსუდან და გიორგი ნიკოლაძეები, შალვა ბერიძის საპასუხოდ, „საქართველო“, №74, ტფილისი.

ოქმი 1923 – სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს 1923 წლის 18 იანვრის სხდომის ოქმი 62.

სამხედრო 1920 – სამხედრო-ტექნიკური, შედგენილი პოლკოვნიკ ცაგარლის მიერ, ნებადართული რესპუბლიკის სამხედრო მინისტრისაგან 1920 წელს, 20 მაისი, სამხედრო სამინისტროს სტამბა, ტფილისი.

სიტყვარი 1920 – რუსულ-ქართული ტექნიკური ლექსიკონი (სიტყვარი), შედგენილი საქართველოს ტექნიკურ საზოგადოების სატერმინო სექციის მიერ, საშევარდნო ტანვარჯიშის ტერმინოლოგიის დამატებით, ტფილისი.

ქაროსანიძე 2014 – ლია ქაროსანიძე, ტერმინოლოგია – ქართული ენის ხვალინდელი დღე, ტერმინოლოგიის საკითხები, I, თბილისი. <http://termbank.ge/term2014.pdf>

ღამბაშიძე 1981 – როგნედა ღამბაშიძე, პირველი ტექნიკური ლექსიკონი და მისი როლი ქართული სამეცნიერო ტექნიკური ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბებაში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. V, თბილისი.

ჩუბინაშვილი 1984 – დავით ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, მეორე გამოცემა, სასტამბოდ მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო აკაკი შანიძემ, თბილისი.

Lia Karosanidze

Arn. Chikobava Institute of Linguistics, TSU, Georgia

L.karosanidze@gmail.com

Keywords: Georgian Terminological Glossary, neologism, Georgian terminology work.

The Centenary of the First Georgian Terminological Glossary is in 2020

Summary

1918 to 1921, the years of Georgia's independence of Georgia after the establishing of the first Republic of Georgia brought Georgian patriots not only great joy but also great responsibility. To maintain independence and promote further development demanded hard and rational work. As soon as the independence of Georgia was announced, working on the problems of the Georgian language became a high priority task. The history of Georgia has confirmed clearly the universal truth that a strong country needs to have its own scientific language in order to progress down the road of development.

Creating one's own language terminology did not mean simply transcribing foreign terms into Georgian or adding of native prefixes and suffixes to roots coming from foreign languages. In the previous century, the foreign words were rooted into the Georgian language artificially and there were even strong restrictions against using the native language. "If now, in this critically important moment, we cannot manage to educate people in Georgian, to deliver the terminology of as many branches as possible in our native language, it means to give people stone instead of bread, and the people will conclusively believe that to get any knowledge and moreover to study any science is unachievable for them; thus our people will lose the wish and hope to achieve good, deep knowledge."

The three years of independence turned to be very fruitful in this direction.

Starting from as early as 1918, the work on creating the

terminology of the technical sciences in Georgian started. This work was led by the technical society of Georgia.

In the first half of August 1919, the terminological section of the Georgian Technical Society finished its work on the first bilingual (Russian-Georgian) *Dictionary of Technical Terms*, which was published in 1920. A ten-page-long terminological glossary of gymnastics, compiled by Giorgi Nikoladze, was added to this dictionary under the title “Terminology for the ‘Shevardeni’ society”.

The authors of the dictionary were Vasil Kakabadze, Giorgi Gedevanishvili, Rusudan Nikoladze, Giorgi Nikoladze, David Berekashvili, Irakli Mchedlishvili, Ivane Beridze and Mikheil Shalamberidze. All of them fully realized that their work was a matter of the national importance. “Terminology cannot be changed every year,” it said in the notes. “This is the kind of work that would be useful for generations and it should be thought over very deliberately and based on the reliable foundation.”

Why were the authors of the first *Georgian Technical Dictionary* called “purists”? Because in the dictionary they compiled, the majority of the terms represented were Georgian, which was a result of their belief that only the terms based on native word roots could enrich the native language and be useful. They advanced the following arguments defending their viewpoint:

1. International, i.e., such terminology as would be common and all-inclusive for every language, does not exist, it cannot be expected to appear and even if it could ever appear, it would always remain impossible to succeed in the absolute understanding and confluence of the branches of science in every country.
2. The Georgian language is “a type of language absolutely different from all the other languages around the world”; Indo-European nouns are absolutely inorganic for it.
3. When creating terminology, first of all, the characteristic features of the native language should be considered.
4. The simplest way is just to make a transliteration; this does not request any kind of scientific work or investigation. But this

way is not the right way.

Thus, the view of terminological work was based on the steadily scientific principles; The authors of the dictionary were the first to put forward the necessity of creating a terminology center. An article published in a Georgian newspaper, in 1918, by Rusudan Nikoladze, deals with terminology problems as an issue of state concern and deliberately discusses the necessity of founding a terminological centre in Georgia.

Creating a new basis and new roots for the language is the only true way to enrich the language since each of those roots has its own importance and will give birth to new “generations” – new native words for the language; this is the way the dictionary’s authors thought about terminological work.

The methods of the terminological work were as follows:

1. *First of all, they tried to find correspondences for modern technical terms among the existing vocabulary of the language;*
2. *Examples were used from the European (Russian, French, German, and English) languages.*
3. *They created new words based in the Georgian language word roots (neologisms).*

Their scientific views and approaches were rejected at the the start of the Soviet era. The Georgian rooted terms were quickly replaced with Latin rooted ones. Thus, a great many terms were preserved only in the first *Georgian Terminological Dictionary* as a historical document. This dictionary never became the object of the scientific studies. It is now being decided and planned to publish the first *Georgian Terminological Dictionary* this year—on its 100th anniversary. This is the dictionary from which the history of Georgian terminology begins.

It is obvious that in the Georgian scientific language of the 21st century, Latin words represent the bulk of the terminology. Latin terms are again replacing the Georgian rooted ones, just like it had happened once before when terms coming from the vocabulary of Oriental languages intruded into Georgian. The condition in which the contemporary Georgian language finds itself leads to only one conclusion: the creative

work of the “Georgian purists” served to preserve the roots and stems of native origin, but, sadly, the modern situation shows us that everything is the same as a hundred years ago, as it is mentioned in the dictionary: “Unfortunately, it can be said that against the background of foreign words, the notions expressed in the native language are not “in favor” and notions expressed in the foreign terms which are mostly hard to understand seem to be untouchable, like gods from Olympus.” But if we take into consideration the fact that so-called international words are not really international or “all-national” (found only in two or three languages), and, besides that, if we gain a closer familiarity with the European or Eastern countries’ scientific terminology, we will be able to look differently at the essence of the Georgian terminological work fulfilled a century ago – we will become certain that the methodology chosen by Georgian terminological workers a hundred years ago was in its essence of both national and European character at the same time.